

Szegregáció a demokráciákban

A hátrányos szociális helyzetű gyermekeken rájuk szabott oktatási programokkal segítenek

2019 őszén a Debreceni Ítéltábla három év pereskedés után másodfokon is kártérítésre kötelezte a magyar államot, amiért a győnyöspatai Neksei Demeter Általános Iskolában 2004 és 2017 között származásuk alapján különítették el roma és nem roma gyerekeket. Az eset és az ehhez hasonló bírósági perek vitát generálnak a hazai közvéleményben, és csak a nyilvános diskurzus egy része koncentrálna a szakmai-tartalmi érvekre. Az iskola oktatói vagy éppen fenntartója hiába is próbálják bizonyítani, hogy az oktatáshatékonsági indokok alapján szükséges elkülönítés mind a többségi, mind a hátrányos helyzetű gyermekek javát szolgálja.

A vitákban fölmerült szegregáció szó fogalmát az oktatás területén jelentkező elkülönüléssel, illetve elkülönítéssel kapcsolatban használja a szakirodalom. Általánosságban az a jelenség nevezhető szegregációnak, amikor az adott településen vagy intézményen belül egyes társadalmi rétegek, etnikai csoportok markánsan elkülönülnek egymástól. Az iskolai szegregáció összefügg például a jövedelmi viszonyokkal, az adott gyermek szociális hátterével is, és Magyarországon jellemzően az etnikai alapú társadalmi elkülönüléssel is összekapcsolódást mutat.

Az önbevalláson alapuló 2011. évi népszámlálás szerint az évtized elején 316 ezer volt a magyarországi cigányság létszáma, azonban a tényleges adat ennek legalább a duplája, sőt a Debreceni Egyetem egyik néhány évvel ezelőtti tanulmánya a 2010–2013 között végzett kutatási időszakra mintegy 880 ezer főt becsült (a mikrovizsgálatokból összeálló kutatás azt vette górcső alá, hogy ki tekinti saját magát, illetve őt a környezete cigány nemzetiségűnek). A tanulmány adatait azt is mutatták, hogy száz magyar nemzetiségű nőre 153 gyermek jutott, míg száz roma nőre 264.

A roma lakosság meghatározó része a többségi társadalomhoz viszonyítva nehezebb körülmények között él a gazdasági és infrastrukturális tekintetben elmaradottabb régiókban, de ezzel párhuzamosan sok évtizedes problémát jelenthet történészek és szociológusok szerint, hogy mind a Horthy-, mind az államszocialista rendszerben is kihívást jelentett a cigányság általános analfabetizmusa, amit napjainkra is csak részben sikerült felszámolni. A

rendelkezésre álló kutatások szerint a hazai cigányság körében tízből csak hatan fejezik be általános iskolai tanulmányaikat. Középszkolába ennél jóval kevesebben jutnak, és nagy részük lemorzsolódik az évek során. Még ma is a romák kevesebb mint öt százaléka szerez érettségi bizonyítványt.

Mindezen számok igazolni látszanak azt a szakmai vélekedést, hogy a hátrányos szociális helyzetű, rosszabb hátterű gyermekek helyzetének javítása speciális megközelítést és adott esetben rájuk szabott oktatási programok megvalósítását kívánhatja meg. A hazai joggyakorlat sem zárja ki ennek lehetőségét, így például a Kúria Pfv. IV. 20. 241/2015/4. számú ítélete egy jelentős ügyben hivatkozik a törvényi szinten rögzített, speciális kimentési okokra, mely szerint nem tekinthető az egyenlő bánásmód sérelmének, így jogellenes elkülönítésnek sem, ha szülői kezdeményezésre például olyan nemzetiségi oktatást szerveznek, amely indokolt, hátrányt nem okoz és a szakmai követelményekkel is összhangban áll. A Kúria határozata szerint amennyiben a kis létszámú csoportokkal, felmenő rendszerben megvalósuló oktatás esetén, ahol adott esetben évfolyamonként egy osztály részesül ilyen képzésben, fogalmilag nem tud intézményen belüli szegregáció megvalósulni. A 6/2015. számú polgári elvi határozat pedig egyértelműen kimondja, hogy „Nem állapítható meg a jogellenes elkülönítés (szegregáció) az olyan egyházi oktatási intézmény fenntartása, működtetése miatt, ahova túlnyomó többségben cigány származású gyermekek járnak, ha az iskola választása a szülők önkéntes, kellő tájékoztatás ismeretében hozott döntésén alapul, és az oktatás színvonala miatt az abban résztvevőket hátrány nem éri”.

Némi kitekintéssel azt állapíthatjuk meg, hogy a demokrácia fellegváraként is nyilvántartott Egyesült Államokban az iskolai szegregáció a liberális Demokrata Párt akkori befolyása alatt álló Délen kezdett először testet ölteni, és a demokraták dominálta törvényalkotás tudta keresztülvinni az úgynevezett Jim Crow-törvényekkel. Ezek az amerikai jogszabályok 1876-tól egészen 1964-ig szinte magától értetődően alkalmazták a faji szegregációt. Ismeretes továbbá, hogy 1964-ben egy megdöbbentő javaslattal állt elő Richard B. Rus-

sell demokrata párti szenátor, amely szerint a „négerék”, azaz az afroamerikaiak szövetségi államokba történő egyenletes áthelyezését javasolta. A Lyndon B. Johnson elnökkel szoros kapcsolatot ápoló Russell hitt a fehér szupremáciában és egy elkülönült (szegregált), de egyenlő társadalomban. A liberális szenátor a szegregáció fenntartására vonatkozó érveit a jeffersoniánus kormányzás két régi alkotmányos meggyőződésére építette: egyrészt a szövetségi és tagállami szintű hatalmi jogkörök szükséges megosztását, másrészt a faji fogalmakból eredő személyes és gazdasági szabadság eszméjét hangsúlyozva.

További érdekesség, hogy 1967-ben a Loving v. Virginia ügyben Earl Warren bíró megállapította, hogy a házasság szabadsága többek között elengedhetetlen biztosítéka a boldogságra való törekvéshez való jognak (pursuit of happiness) és bár a Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenesnek nyilvánította a házasság börtön alapján való korlátozását, az Alabama állam alkotmányának inkriminált részét azonban csupán 2000. november 7-én törölték egy módosító rendelkezés által. Sőt egy helyi internetes lap 2017-es írása szerint a szóban forgó alaptörvény a mai napig iskolai szegregációra buzdít, amelynek alapja, hogy a jogszabály nyelvezete nem ítéli el egyértelműen a faji alapon elkülönített oktatási formát.

A fentiekől alapvetően eltérő, kizárólag az oktatási párhuzam miatt említendő, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos edukációs nehézségek kapcsán a tőlünk nyugatra fekvő uniós tagállamoknak a dolog természetéből fakadóan kellő tapasztalatuk van, ennek ellenére szintén a mai napig nehezen tudják kezelni a felmerülő problémákat.

Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a szomszédos Ausztriában heves politikai és szakmai vitákat generál a képzettségben osztrák társaiknál elmaradottabb, hátrányos helyzetű harmadik országbeli gyermekek nyelvi oktatása és iskolán belüli elkülönülésének jelensége. Az osztrák iskolarendszerben a bevándorló, más kulturális hátterű nyelvi és kulturális hátrányukat nehezen – sok esetben egyáltalán nem – tudják lefaragni, és a kisiskolás gyerekeknek a hagyományos tanórák mellett egy német nyelvű felzárkóztatócsoportba is kell járniuk.

Az iskolai elkülönülés, illetve szegregáció ügye régebbi keletű kérdés Nyugat-Európában is, ahol már a kilencvenes években és az ezredfordulón készült kutatások mutatják, hogy abban az esetben, ha a tanulók szülei bevándoroltak, ez következményekkel járhat a többségi gyerekek szülőinek iskolaválasztására is. Úgy tűnik, hogy ezeknek a kiválasztási folyamatoknak különböző küszöbértékei vannak az eltérő kulturális hátterű hallgatók arányához viszonyítva, és ezek a helyi átlag-

A vitákban fölmerült szegregáció szó fogalmát az oktatás területén jelentkező elkülönüléssel, illetve elkülönítéssel kapcsolatban használja a szakirodalom. Általánosságban az a jelenség nevezhető szegregációnak, amikor az adott településen vagy intézményen belül egyes társadalmi rétegek, etnikai csoportok markánsan elkülönülnek egymástól

tól függhetnek. A kritikus küszöböt, amelyenél a szülők már úgy dönthetnek, hogy gyermeküket egy másik iskolába küldik, Dániában harmincöt-negyven százalék, Hollandiában pedig ötven-hatvan százalékban határozták meg ezek a kutatások.

Az összességében megállapítható, hogy speciális esetekben azon oktatási programok, amelyeknek célja vagy tanrendje indokolja elkülönült osztályok vagy csoportok hatékony oktatását és felzárkóztatásukat, megfelelőbb integrálásukat az oktatási rendszerbe és végső soron a társadalomba, bizonyos fejlett demokratikus rendszerekben is jelen vannak, azzal a fontos distinkcióval, hogy a gyermekek emberei méltóságához, illetve a megfelelő oktatáshoz való joga ezáltal kizárólag szükséges és arányos mértékben csorbulhat.